

תפילה חשובה ביותר בלשון ארמית. תפילה זו נאמרת רק בציבור (כשיש קדיש

מניין* עשרה אנשים) הקדיש נאמר (בנוסחים שונים, קציים ואורכים) בין חלקים שונים של תפילת הציבור, בסיומם של טכסי ברכה שונים, ובמאורעות חשובים (כגון לאחר קבורת המת ועוד).

לחלק הבסיסי של הקריש (הקרוי "חצי קדיש") יש לשון אחידה למדי בכל נוסח התפילה, אלא שיש הגדלים קטנים בין נוסח לנסח, והם מסימני ההבדלה המובהקים בין הנוסחים. השינויים הנכונים ביותר מצויים בנוסח תימן.

הביטוי "וימלך מלכותה" משתנה קצת בנוסח תימן שבו אומרים "וימלך מלכותה". ברוב הנוסחים אומרים לאחר מכן "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" (ויש מקצת ממתפללי נוסח ספרד האומרים "ויקרב קץ משיחיה"). אבל בנוסח אשכנז נוסח איטליה אין אומרים ארבע מלים אלה. ובנוסח תימן מוסיפים "ויפרוק עמיה".

"יבחי דכל בית ישראל", ובנוסח תימן – "ובחיהון דכל" וכו'. "יתברך וישתבח" וכו'. ברוב הנוסחות בימינו אומרים כאן שמונה לשונות של שבח (אף כי יש שיעור בסדר השבחים) אם כי יש מקצת מתפללי נוסח אשכנז האומרים, כפי דעת הטור, רק בשבעה שבחים, ואינם אומרים "ויתהלל".

"ברוך הוא". רוב האשכנזים עונים לאור שמיעת מלים אלה "ברוך הוא", ולפי ההבנה כי יש לקרוא בעצם "ברוך הוא לעילא" וכו'. ומנהג ספרדים ומנהג תימן לומר כאן "אמן".

"לעילא מן כל ברכתא". מנהג רוב האשכנזים (נוסח אשכנז ונוסח ספרד) לומר בעשרות ימי תשובה "לעילא ולעילא" (ויש אומרים "לעילא לעילא") מכל ברכתא". ומנהג חב"ד לומר כן רק בתפילת "נעילה"*. ביום הכפורים. ואילו במנהג תימן אומרים "לעילא לעילא" מכל ברכתא" כל ימות השנה. וכן בנוסח איטליה. וראה גם: חצי קדיש*, קדיש יתום*, קדיש תתקבל*. וראה בפרק יח על הקדיש.

קדיש זהו עתיד

נקרא גם "קדיש הגדול". נוסח מורחב זה של הקדיש נזכר כבר בסידורים ראשונים, ובעיקרו הוא נוסח קדיש דרבנן בנוסח הרמב"ם (וכן הוא משמש עד ימינו בנוסח תימן).

ברוב הנוסחים בימינו משמש קדיש זה רק למאורעות מיוחדים, ואומרים אותו לאחר סיום מסכת, וכן אומרים אותו לאחר קבורת המת. מאחר שאין קדיש זה נאמר אלא בסוגים מיוחדים אין הוא מצוי בסידורים רבים, ונוסחיו נבדלים זה מזה במידה מעטה.

לפי האמור בספר הראשונים נהגים הספרדים להוסיף בנוסח קדיש זה, כאשר הוא נאמר לאחר קבורה את המלים: "תתכלי חרבא וכמא ומתנא ומריעין בישין, יערי מינא ומעל עמיה בית ישראל ואמרו אמן" (=תכלה חרב רעב ומגיפה ומזיקים רעים עלינו ומעל עמו בית ישראל ואמרו אמן), וכן נהג לומר נוסח קדיש זה בתשיעה באב, והוא נקרא "קדיש תתכלי". במנהג תימן אומרים במקרים אלה נוסח מורחב "תתכלי מנא

במקומו, ולכן התקינו לומר זאת בשעה שלא היו משיגחים עוד על כן, לאחר התפילה לעיקרית, ומאז לא ביטלו את המנהג.

קדושת היום

א. שמה (בתלמוד) של הברכה האמצעית בתפילת "שמונה עשרה"*. של שבתות וחגים ומוספי ראשי חודשים וחול המועד. ברכה זו משתנה לפי היום ולפי התפילה המסוימת ביום. יש הבדלים מסוימים בברכה זו בארבע התפילות שבימי השבת, בעיקר בהוספת פיוט מיוחד לכל אחת. בתפילת המוסף מצויים תמיד את קורבנות היום ומתפללים להשבת סדר העבודה למקומו. יש גם נוסח מיוחד הנפתח במלים "אתה יצרת"*. לשבת ראש חודש. הזכרת היום המיוחד (שבת או חג ומועד) בברכת המזון* ובברכה מעין שלוש*.

קדושת השם

שמה במשנה (ראש השנה פ"ד מ"ה) של הברכה השלישית מברכות "שמונה עשרה"*. פעמים שהיא נקראת "קדושות" או "קדישה". נוסח ברכה זו דומה ברוב המנהגים (בנוסח ספרד נוסף לפני החתימה "כי אל מלך גדל וקדוש אהר"). בנוסח אשכנז ותימן, כאשר מתפללים בציבור, אומר שליח הציבור "לדור דור נגיד גדל" וכו' וחותם מיד "ברוך אתה ה' האל הקדוש". אבל היחיד אומר "אתה קדוש".

בעשרות ימי תשובה חותמים "המלך הקדוש", ואם טעה ולא אמר כן – חוזר לראש התפילה. בראש השנה ויום הכיפורים נוסח הברכה ארוך בהרבה מן הרגיל וכולל בקשות מפורטות לכך שתקדש שמו של ה' בעולם. וראה בפרק ח על תפילת "שמונה עשרה", ובפרק יב על תפילות הימים הנוראים.

קדושת יוצר

סדר קדושה* שאומרים בתוך ברכת "יוצר המאורות"*. בשחרית אמירת סדר קדושה זו הוזכר במסכת סופרים (פרק ט"ז) וזוהו. סדר קדושה זה משתלב בתוך ברכת "יוצר המאורות" העוסקת בצבא השמים, ובכלל זה המלאכים המקדישים את השם. סדר קדושה זה נאמר גם ביחיד, ואין צריך לאומרו בעמידה, אבל משתתלים לומר זאת בקול, ועם כל הציבור.

קדושתא

אחד ממיני המיטות*. זהו פיוט המרוחב ומוסיף על נוסח הקדושה* הרגיל. ובכמה נוסחי תפילה בימינו יש בעיקר קדושתאות ל"ימים נוראים".

(כרכות דף ג ע"א) שמיה. שם יה. היינו שהנזקדה שבחור הזה משלמה הוי"ד. ומה שאומרים שמיה רבה בקדיש עיני זולת פ' משפטים כ"ה ע"א. די ברא שתי תיבות ולא זכרא (שער הכוונות) הטעם שאומרים שמיה רבא או שלמא רבא עיני לקמן פרק ז סוף אות י"ד בשם הרבנו בח"י.

(ח) ויצמח פורקנה וקרב משיחה (רמב"ם סדר התפלה / שו"ת הרשב"א ח"ה סימן נ"ד) והאבודרהם הביא וביצע קז משיחה וביצע הוא לשון זריחה, כי על וחס עתידות למו (רברים ל"ב ל"ה) מתגמלנו וביצע. בסדר היום נדחק לישב טעם הנהגתו ולומר לשבת ויבצע קז משיחה ולא בחול.

(ט) דג"ה כ"ק [בפעמיים ולעילא מיותר] הגם שבש"ע סימן תקפ"א כתב בשם המג"א שבכל הקדישים מר"ה עד י"ט אומרים לעילא ולעילא מכל אבל בסדר וחל"ט שלא לחלק בין עשיית כלל השנה וכו' כבוד בסדר היום שלא להוסיף מינה ולעילא וכו' במשנת חסידים ובסדר ר' יעקב קאפיל לא נמצא הוסיפה הזאת (ועיני לעילא פ"ק א' שיש לנוהג כהסדר גם הנהגתו להוסיף בקדיש וזעזעיה ולעילא אין לזה שום שורש).

(י) הג"ה כ"ק [מתברר וישתבח ויתפאר ויתרומום ויתנשא ויהודר ויתעלה ויתהלל צלחתהו ובעתהו].

(יא) קדיש ועניית איש"ר (כרכות דף ג ע"א) ועיי"ש ח"ס ד"ה ועוני ודף כ"א ע"ב נ"י ע"א שבת ק"ט ע"ב סוכה ל"ט סוטה מ"ט ספ"ר פ' האינו זוהר תרומה ק"ט ע"ב וילקוט ישעי' רמז רצ"ז מסכת סופרים פס"ז הל' י"ב פרק י"ט הל' א' י"ב פרק כ"א הל' ו'.

(יב) בעשיית עושה השלום עיני לקמן פרק ט' עני המברך את עמו ישראל בשלום.

ברכו ולהתפלל בצבור ולהתפלל ערבית במצאי שבתות. בלקוט חדש ערך תשובה סימן קכ"ד כתב בשם ספר הכוונות קדיש יתום לא די שמעלה את המת מגיהנם אלא שמעלה אותו מג"ע התחתון לג"ע העליון ולכן טוב לאמרו גם כשבת וי"ט. והאגור (כד"ג תפלה ערבית) כתב בשם מהר"י מלו ונקרא זה קדיש יתום כשביל שהקטנים שאינם יכולים להתפלל בצבור יכולים לאמר קדיש זה כי נתקן בשביל המתים ולכן הקטנים יכולים לאמרו כי אינו חובה לשאר

הקדישים של תפלה. ול"ג שאעפ"י שזה הקדיש נתקן בשביל המתים כמו מעשה דר' עקיבא, מ"מ, האבל שהוא איש טוב לו יותר להתפלל כל התפלה מזה הקדיש כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. ואעפ"י שאין אבל בהנהגתו אין לבטלו מאחר שהוא נתקן אחר הפוסקים ואפילו מי שיש לו אדם יוכל לאמרו אחר שנתקן עכ"ל. והפ"ת ל"י"ד סימן שע"ז ס"ק ד' הביא בשם תשובת אבן הרשום שאם אבי ואמו חיים לא יאמר קדיש יתום רק קדיש דרבנו ועיי"ש עכ"ל (לא נמצא ת"י גוף התשובה לעי"ש).

(ה) קדיש לעילא. קדיש זוטא. קדיש קצר. קדיש חסר. תצי קדיש. וקרא הקדיש שאומרים כאמצע התפלה עד דאמרו בעלמא (ונ"א רבתי כל בו ספר המנהג).
(ו) יתגדל ויתקדש. בקדיש יש עשרה שבתיים. יתגדל ויתקדש כו'

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומום ויתנשא ויתודר ויתעלה ויתהלל. ומה שמפסקין בין שנים הראשונים לשונה האחרונים, כתוב בשביל הלקט בשם גאון, הטעם מפני שהעשרה שבתים הם כנגד עשרת הדברות ושנים הראשונים מפי הנהגה שמענום ודשאר מפי מרע"ה (אל"ה רבה סימן נ"י וכו' והוא ברובקו סימן ש"כ).

(ז) שמה חסר י"ד וכו' הוא בדניאל (מטי"מ סימן ע"א). מה שכתבו החו"מ

כלל היה רצון באן ואעפ"י פסקו לומר קדיש דרבנו משום שזה ענין ד' חלקי התפלה המיוסדים מקדמונים. ומה שהנהיג אדמו"ר לומר היה רצון שבו הוא בסדר היום (בנוסח אחר) ובסדר של"ה ובסדר האר"י (כלא כוונת ע"פ המדף).

פרק ד קדישים

(א) קדיש דרבנו. הוא הקדיש שאומרים אחר הלמוד ומוסיפין על ישראל ועל נוסח ולכאורה היה לו להזכיר כאן את נוסח הקדיש ואח"כ קודם עלינו "קדיש דרבנו המצא לעיל" ונ"ל משום שעיקר מקום הקדיש עפ"י הגמרא (סוטה מ"ט ע"א) עלמא אמאי קיימי אקדושה דסדרא ואיש"ר דאגדתא ועיי"ש בקפ"ט נדה"ש (יא) הוא שם אחר וכן לענין אגדת חז"ל על פסוקים תנא דכי אליה כ"י אמר ר' אלעזר כ"י.

(ב) הנוסח שמוסיפין בקדיש אחר סיום מסכת או אחר קבורת המת נמצא בסור (י"ד ס"י שע"ז) ובלבוש רב. אבודרהם (שחורית של חול).
(ג) קדיש שאומרים עד סופו נקרא קדיש בתרא או קדיש שלם או קדיש תתקבל או קדיש מלא (רמב"ם בנוסח הקישר סו"ד רב עמ"ס כל בו).

(ד) קדיש יתום וקרא הקדיש שאומרים על מזמורים שהתנומים אומרים אחר ומחסרים תתקבל. התועלת לאבי ולאמו בנביא הנהג ב"ב י"ד ט"ז שע"ז בשם החז"ר. והוא בזה חודש סוף פ' אחרי ושם במדרש רות ע"פ ולנצמ מדע ד"ה ר' רחומאי פתח. ועיין באר זרוע הלכות שבת סימן נ' מעשה נפלא בשם ר' עקיבא ובמשה משה סימן ר"ג. וברמ"א י"ד סימן שע"ז כתב לאמר גם

שיבנה כ"י (אבות פ"ה) ואומרים אותו אחר חתולת ת"כ ראש לכל חת"כ נבנה על ה"ג אדמו"ר סימן נ' לכו יתפ"ק ונקיים מעשה י"א ע"ד ונשלמה פרי"ם וי"ע סימן נ"ד כתב שאחר וי"ד לומר אחרי קדיש. קמו חיי"י רצון בשביל וע אגדת חז"ל על פסוק. וס"ד מסך לומר קדיש וי"י ישמעאל משה אשת חסידים) לא נמצא

והיו עוננים אותו כל העם (י). ונק' ג"כ בשם קדיש, משום שעל ידי מתקדש שמו הנודל (י).

ב. שם קדיש מוזכרת לראשונה במס' סופרים, ומוכרין את הקדיש בפתיחתו, "יתגדל ויתקדש" כדאיתא בילקוט (י) עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש, וכל הצדיקים יושבים לפניו, וכיון שמים התגדדה עומד זורכבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל באי עולם כולם עוניו אמן.

ג. תקנו חכמים נוסח הקדיש בל' ארמי, כדי שיבינו אותו הכל, שרובם היו עמי הארץ, ואפי' הנוגים היו מבינים בלשון ארמי וידעו ויבינו הכל שעתידי השם להתגדל ולהתקדש לעיני עמים רבים (י). וי"א (שעם אחר, לפיכך נתקן בלשון ארמי, שמצינו באגדה (י) לעתיד לבא יהיו הצדיקים גדולים מן המלאכים, ואנו מתפללים בקדיש שימחה ויקץ שיתגדל השם ויתקדש, ואם נאמר בלשון הקדש שיבינו המלאכים, אפשר שיקשרונו, כי ידעו כי ידל כבודם ויגדל כבוד הצדיקים עליהם, וכשעה שישאלתי אומרים לפני אמן יהא שמי רבא, המלאכים מודיעני ותמהני זה לזה על העצבון, ומיד חוזרין לומר השבח בלשון עברת (י) ועוד שהשבח א"א לשנותו בלשון חרונים.

למטה בקדושה יתירה וכו', וקודם שמלאכי השרת יסתכלו, אנו אומרים בלשון חרונים, מפני שאין נוקטין לחרונים, ועי' בסידור שער השמים להשלי"ה סדר הקדיש.

- (2) ספרי האוינו ל"ב ג'.
- (3) מס' סופרים פט"ז, פ"ט, פ"א.
- (4) ילקוט ישע"י רמז חכט.
- (5) כל בו סימן ז'.
- (6) שם.
- (7) ב"ב ע"ה ע"ב.
- (8) כל בו שם, ועיי"ש בארוכה פי' נוסח הקדיש ונהל קדושתו, ועי' בשו"ת הרשב"א ח"ה סי' ג"ד, טעם שנתקן הקדיש בשני לשונות עברית וארמית.
- (9) אבודרדם, בסדר שחרית של חול, ועי' חוסי' ברכות דף ג' דה"מ ועוניו.

י. בזמן הכרת היו מתקבצין יושבי ירושלים ועוליין לחר הכית, ויושבין בין שני שעורים (אחד לחתנים ואחד לאבלים) כדי לגמול חסדים זה לזה, משחורב ביתה"ק התקינו שהיו החתנים והאבלים באים לכית הכנסת כדי לגמול זה חסד, חתנים לקלמן ולהלוותם לכתיהם. אבלים לאחר שיגמור החזן תפלה של מוסף הולך לו אחורי דלת בית הכנסת או לפני כיתה"כ ומוצא שם האבלים וקרוביהם, ואומר עליהם ברכה ואח"כ אומר קדיש (י).

יא. ביום האחרון מה' שבועה" לאחר שקמו האבלים מ"שיבחתם", יש נהגין לצאת כחזן, ולילך ברחוב עד שמגיעים לקרן הרחוב, משם הולכין מביב ומקיפים הבתים עד שמגיעים חורה לכיתם מצד השני (י). יש נהגין להניח אכז על ה"מקום שישכרו" בימי השבעה. ויש נהגין בהכאת, "מסמר" על המקום הזה (י).

פימן כי

דיני קדיש

א. הקדיש הוא תפלה של שבת וקלום לה', וכתלמוד ומדרשים נק' בשם, "יהא שמי רבא", משום דזה עיקר השבח של הקדיש (י).

(12) מס' סופרים פ"ט יב. וכמה קהלות נתפשט המנהג שבערב שבת קודם חשכה חזן "שבועה" הולך האבל לביה"כ לקבלת שבת, ועומד כאולם עד בואו בשלום, והרב או השמש קורא את האבל לכונו לפניו, ועי' באר הגולה י"ד סי' שצג ג'.

(13) דרשתי מקור המנהג ולא נודע לי בבירור, יש אומרים כי בזה מליים את הנשמה למקומה" ונקרא "באגליטון די נשמה".

(14) לא מצאתי מקורם.

(1) ברכות דף ג' ג', שבת ק"ט: ובכרכות כ"א אמר רב דימי אין מפסיקין לקדושה באמצע התפלה, אבל מפסיקין ליהא שמי רבא, ואף דלית הלכתא כרב דימי, מ"מ אנו רואין גודל השבח של קדיש, ועי' מג"א א"ח ר"ש סי' ג"ז. וכן איתא ביה"ק פ' תרומו דף ק"ט: ועי' תשובת הגאונים שערי תשובה סי' ג"ה וז"ל: ראינו בנוסח ירושלמי כל קדושות שמלאכי השרת מקדישין, כך ישראל מקדישין, והאי יתירא מנהגן להתקדש ישראל

פירוש הקדיש

שלא התפללו שנא' (שופטים ה, ב) בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'. פירוש שהתיבה הששית היא ברכו ויש נסמכין על זה הפסוק (תה' סח, כז) במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל. ויש בו ששה תיבות. עוד הביא רבינו תם אסמכתא לאלו הששה זה הפסוק (דברים ג, כג) ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. ויש בו ששה תיבות וגם אותיות ואתחנן ששה וגם אות ראשונה ששה. וכן נראה מדברי הרמב"ם ז"ל שצריך ששה שלא שמעו קדיש וברכו, אבל הרא"ש כ' שתלמידי רש"י כתבו בשמו שאפילו בשביל אחד פורסין על שמע, וכן כתוב במס' סופרים (פ"י ה"ז) במקום שיש תשעה או עשרה ששמעו בין קדיש בין ברכו ולאחר התפלה עמד אחד בין אלו ואומר ברכו או קדיש וענו אלו אחרינו יצא ידי חובתו. וסברא גדולה היא דלמה לא יצטרפו תשעה ששמעו עם היחיד שלא שמע שיאמר הוא דבר שבקדושה הרי הוא מקדש את השם בעשרה עכ"ד. וזהו פירוש הקדיש שלם:

יתגדל ויתקדש ע"ש (יחזקאל לח, כג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה' האמור במלחמות גוג שאז יתגדל שמו של הקב"ה כמו שנאמר (עובדיה א, כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר וכו', וכתוב בתריה (זכריה יד, ד) ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. שמיה רבה יש מפרשים שם יה רבה שאנו מתפללין על שם יה שאינו שלם שיתגדל ויחזור שלם. וזהו לעת הגאולה שיתנקם מעמלק שהוא מזרעו של עשו שנשבע שלא יהיה שלם עד שיתנקם ממנו, שנאמר (שמות יז, טז) כי יד על כס יה. ה' לא נאמר כי אם יה, וכסא לא נאמר כי אם כס, שנשבע ה' בימינו ובכסאו שלא יהיו שלמים עד שימחה שמו של עמלק (תנח' ויצא י). אבל לאחר שיתנקם ממנו יהי השם שלם וגם הכסא שנא' (תהלים ט, ז) האויב תמו חרבות לנצח וגו', וכתוב בתריה וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו הרי השם שלם והכסא שלם. ולזה רמז הכתוב באמרו (תהלים קלב, יג) או"ה למושב לו. א להשלים הכסא, וי"ן להשלים השם. משל למלך ששלח את בנו מבית האסורים ויצא משם והיה הולך אצל אביו ובאמצע הדרך פגע בו לסטים ובזבו כל נכסיו והכה כל אנשיו. כששמע המלך חרה לו עד מות ואמר: לא די הצער שסבל בני בבית האסורים אלא לאחר שפדיתיו בכחי ובזרועי הגדול בא עליו אותו לסטים ובזבו את נכסיו והכה את אנשיו. מיד השליך חותמו מידו ונשבע שלא יקרא בשמו ולא יכנס במלכותו עד שיתנקם מאיתו צורר, ולאחר שיתנקם ממנו יקרא בשמו ויתמלא כסא מלכותו. וכך נשבע הקב"ה כמו שאמרנו. וא"ת איך יאמר לחצי השם רבה, וי"ל, מפני שאין לומר מיעוט כלפי מעלה כי אם רבוי. וכן מצאנו ברוח הקדש שלאחר שנחלקה לחלקים רבים קורא אותה רבוי שנאמר (במדבר יא, יז) ואצלתי מן הרוח אשר עליך ומתרגמינן וארבי מן רוחא דעליך כך פירשו מקצת המפרשים, ואינו נכון בעיני כי שמיה רבא הוא תרגום של שמו הגדול, כי הקדיש נתקן בלשון תרגום בעבור עמי הארץ כמו שנפרש לקמן. ועוד כי מצאתי בנוסחאות ישנות ומדוייקות בפ"ק דברכות (ג, א)

שגורס בשעה שצונן אמן יהי שמו הגדול מבורך הקב"ה מנענע ראשו וכו'.
בעלמא דברא כרעותיה. לפי שכשברא את העולם הזה לא היה שם עדיין עם מי
 יהיה נמלך כי עדיין לא נבראו המלאכים עד יום שני. אבל כשרצה לברוא את
 האדם נמלך עם המלאכים, שנאמר (ברא' א, כו) ויאמר אלהים נעשה אדם
 בצלמנו וגומר ואמרו רבותינו (ב"ר פ"ח, ד), שנמלך עם פמלייא של מעלה. וימליך
 מלכותי כלי' שיראת מלכותו עלינו. ויצמח פורקני' תרגום מצמיח ישועה. ויבא
 קץ משיחיה ר"ל ויחיש ביאת הגואל. וחש עתידות (דברים לב, לה) מתרגמי' ומבע.
וישכלל היכליה פירוש ויבנה היכלו על שם (עזרא ה, ג) לשכללא היכלא. בחיכוך
 וביומיכוך וכו' ולפי שבזמן הגאולה לא ישארו כי [אם] אחד מעיר ושנים
 פמשפחה אנו מתברכין כאן בחיים וזש"ה (מלאכי ג, ב) ומי מכלכל את יום בואו
 ומי העומד בהראותו כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים. והיינו דאמרי' (סנה'
 צח, ב) ייתי ולא אחמיניה מרוב הצרות העתידות לבא באותו זמן. ובאותה מלחמה
 תהיה מיתה לעמלק וחיים ואורך ימים לישראל וזוה יהיה גדול השם. בעגלא,
 פירוש במהרה כמו (סנה' נב, ע"ש) כי היכי דלשתריף בעגל. ואמרינן על המשיח
 דליתי בעגלא. וצונן הקהל אמן יהא שמיה רבא וכו'. גרסינן בשבת בפרק כל
 כתבי הקדש (ק"ט, ב) אמר ר' יהושע בן לוי כל העונה אמן יהי שמו הגדול מבורך
 בכל כחו פי' בכל כוונתו שלא יחשוב בדבר אחר אלא שיהיה כל כח שכוּפּו עמו.
 קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה מרעה לטובה, שנאמר (שופטים ה, ב) בפרוע
 פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה', מה טעם בפרוע פרעות משום דברכו ה'.
 פירוש בפרוע הוא מלשון (שמות לב, כה) כי פרוע הוא ומתרגמי' ארי בטיל הוא.
 ופרעות הוא מלשון פורענות וכן הוא הפי' בהבטל הפורענות מישראל, מפני
 שמתנדבי' העם לברך את ה' הוא. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן אפי' יש בו
 שמץ עכו"ם מוחלין לו, כתיב הכא בפרוע פרעות וכתוב התם (שמות לב, כה) כי
 פרעה אהרן. וכן הוא הפירוש בהבטל פריעות עכו"ם שתשקע ותשכח שלא יזכר
 עונה משום בהתנדב עם הוא. לעלם ולעלמי עלמיא ע"ש (דניאל ז, יח) ויחסנון
 מלכותא עד עלמא ועד עלם עלמיא. יתברך ע"ש (ישעיה סה, טז) יתברך באלהי אמן.
וישתבח על שם (תה' קו, מז) להשתבח בתהלתך. ויתפאר על שם (ישעיה מט, ג)
 ישראל אשר בך אתפאר. ויתרומם ויתנשא ע"ש (ישעיה לג, י) עתה ארומם עתה
 אנשא וכתוב (ע"י דניאל יא, י) ויתרומם ויתנשא. ויתהדר ע"ש משבח ומרומם
 ומהדר למלך שמיא. יתעלה על שם (תה' צו, ט) מאד נעלית על כל אלהים. ויתהלל
 על שם (מאד נעלית) להתהלל עם נחלתך (תה' קו, ה). לעילא מכל ברכתא שירתא
הושבחתא כלומר למעלה מכל שירות ושבחות שאדם מהלל ומשבח למלך בשר ודם
 יהיו שבחיו של הקב"ה. ונחמתא כלומר יתנחם בנחמת ציון יותר משאר נחמות
 של בני אדם ומצאנו שהקב"ה מתנחם בנחמת שנאמר (ישעיה לו, לה) יגנותי על
 העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי. כיון שאמר למעני יראה שהוא
 מתנחם בנחמות. וגם על שם דאמרי' בפ"ק דברכות (ג, א) בשעה שישראל נכנסו

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמו הגדול מבורך הבה מנענע
 ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך אוי לו לאב שהגלה את בניו
 אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם. ולפי שאין שמחה לפניו באותה שעה
 אלא כמו דאגה על חרבן הבית ועל גלותינו אנו מתפללין שיתנחם בקרוב באותה
 דאגה וימהר לגאלנו. דאמירן בעלמא כל' האמורות בעולם לבני אדם לשבחם
 בהם. ואמרו אמן על שם (דברים כו, טז) ואמר כל העם אמן. וכשאומר קדיש אחר
 סדור כל תפלה מוסיפין בסופו תתקבל צלותהון ובעותהון דכל ישראל על שם
 (ברא' מח, כב) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי ומתרגמי' בתרגום ירושלמי
 בצלותי ובעותי, ולכן סמכן זה לזה. קדם אבוהון די בשמיא ואמרו אמן לשון
 חכמים הוא שאומר בכמה מקומות (ר"ה כט, א ועוד), לפני אביהם שבשמים. וכשאומר
 קדיש אחר קריאת תלמוד או מדרש אומר במקום תתקבל צלותהון. על ישראל ועל
 רבנן ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון על שם (ישעיה נט, כא) לא ימוש
 מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וגומר וכמו שפירשנו בברכ' הערב נא. דעסקין
 באורייתא קדישת' על שם (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה. ורוב שלוחי צבור
 אומרים באורייתא קדישא וטעות הוא, דאורי' היא לשון נקבה וקדישא לשון זכר
 ולכן צריך לומר קדישתא. די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר אינו חוזר על
 התורה אלא על החכמים שזכר וכן הוא שיעורו על ישראל ועל רבנן די באתרא
 הדין וכו'. יהא חנא וחסדא על שם (אסתר ב, יז) ותשא חן וחסד לפניו. ורחמי על
 שם (ירמיה לא, כ) רחם ארחמנו. מן קדם מרי שמיא וארעא ואמרו אמן על שם
 (ברא' כד, ג) בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. בין אחר התפילה ובין אחר קריאת
 תלמוד או מדרש אומר, יהא שלמא רבא מן שמיא על שם (תה' קכו, ז) יהי שלום
 בחילך. והטעם שנקבע השלום באחרונה לפי שהוא שקול כנגד הכל, וכן הוא אומר
 ביוצר: עושה שלום ובורא את הכל. ותניא בתורת כהנים (בחוקותי פ"א) ושמא
 תאמר הרי מאכל הרי משתה אם אין שלום אין כלום ת"ל (ויקרא כו, ו)
 ונתת שלום בארץ וגו' מגיד שהשלום שקול כנגד הכל. גדול השלום (חולין קמא,
 א) שהשם הגדול הנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה על המים כדי לשום שלום בין
 איש לאשתו. (עיי' במדב"ר פי"א ז). גדול השלום שמשבח את התורה בשלום שנאמר
 (משלי ג, יז) וכל נתיבותיה שלום. גדול השלום שאפי' העליונים שאין ביניהם
 לא קנאה ולא שנאה ולא עין רעה צריכין שלום שנאמר (איוב כה, ב) עושה שלום
 במרומיו חיים על שם בקרב שנים חייהו וכתביב ה' עליהם יחיו. ושובע על שם
 (תהלים טז, יא) שובע שמחות את פניך וכתביב (תה' קמה, טז) ומשביע לכל חי רצון.
 וישועה על שם (שמות טו, ב) ויהי לי לישועה וכתביב. (דהי"א טו, לה) הושיענו
 אלהי ישענו. ונחמה על שם (ישעיה נא, ג) כי נחם ה' ציון וכתביב (תה' צד, יט)
 הנחומיך ישעשעו נפשי. ושזבא על שם תרגום (קהלת ט, טו) ומלט הוא את
 העיר בחכמתו. ורפואה על שם (ירמיה לג, ו ע"ש) הנני מעלה לך ארוכה ומרפא.
 וגאולה על שם (ישעיה מד, כג) גאל ה' את יעקב עבדו. וסליחה על שם (תה' קל, ד)